

ном синхронном срезе, а духовно-интеллектуальные черты представителей социума, завершает эту иерархию и относится к сфере **дискурса**.

ЛИТЕРАТУРА

1. Плотников, Б. А. Семиотика текста. Параграфемика / Б. А. Плотников. – Мн.: «Вышэйшая школа», 1992. – 190 с.
2. Всеволодова, М. В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса / М. В. Всеволодова. – Москва: Изд-во МГУ, 2000. – 504с.
3. Огнева, Е. А. Когнитивное моделирование концептосферы художественного текста / Е.А. Огнева. – Белгород: Изд-во БелГУ, 2009. – 280 с.
4. Ревуцкий, О. И. Филологический анализ художественного текста / О. И. Ревуцкий: Минск: РИВШ, 2006. – 320 с.
5. Караулов, Ю. Н. От грамматики текста к когнитивной теории дискурса / Ю. Н. Караулов, В. В. Петров // Т. А. ван Дейк. ЯЗЫК. ПОЗНАНИЕ. КОММУНИКАЦИЯ. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
6. Чернявская, В. Е. Лингвистика текста: Поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность. Учебное пособие / В. Е. Чернявская. – М.: Книжный дом «Либроком», 2009. – 248 с.
7. Белянин, В. П. Психолингвистические аспекты художественного текста / В. П. Белянин. – Москва: Изд-во МГУ им. М.В. Ломоносова, 1988.– 123 с.
8. Гальперин, И. Р. О понятии *текст* / И. Р. Гальперин// Лингвистика текста: материалы научн. конф. – М., 1974. – Ч. 1. – С. 67-73.

УДК 81.347.78.034

Бондар М.
(Київ, Україна)

ТУРЕЦЬКА БЕЗЕКВІВАЛЕНТНА ЛЕКСИКА: ЛЕКСИКО-ТЕМАТИЧНІ ГРУПИ ТА СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ (на матеріалі турецько-українських художніх перекладів)

У статті проаналізовано турецьку безеквівалентну лексику, визначено лексико-тематичні групи, типові контексти, специфіку функціонування.

Ключові слова: безеквівалентна лексика, лакуна.

В статті проаналізовано турецьку безеквівалентну лексику, виявлено лексико-семантичні групи, типові контексти, специфіку функціонування.

Ключевые слова: безэквивалентная лексика, лакуна.

The article analyses the culture-specific vocabulary (the lexical categorization and thematic groups, typical contexts and functional peculiarities).

Key words: culture-specific vocabulary, lacuna.

© Бондар М., 2013

За останні роки значно зросла кількість робіт присвячених дослідженню безеквівалентної лексики та проблемам, пов'язаним з її перекладом на інші мови та пошуком найбільш ефективних способів передачі змісту та семантичних конотацій. Незважаючи на те, що безеквівалентна лексика стає об'єктом ґрунтовних мовознавчих досліджень (М.П. Кочерган, Л.М. Дяченко, Н.Ф. Зайченко, О.В. Коваль-Костинська, О.Л. Паламарчук, Т.А. Космеда, А.В. Волошина, Л.І. Машуровська, О.І. Кремльова, А.В. Волошина, О.В. Коваль-Костинська, Л.І. Машуровська, О.І. Кремльова та ін.), багато аспектів залишаються мало вивченими, існує потреба в уніфікації та теоретичних узагальненнях.

Мета дослідження – комплексний аналіз лексико-тематичних груп турецької безеквівалентної лексики. Досягнення поставленої мети можливе за умови виконання таких завдань: виявити безеквівалентну турецьку лексику на матеріалі турецько-українських художніх перекладів; класифікувати зібраний матеріал за лексико-тематичними групами; проаналізувати особливості функціонування цих класів слів.

У дослідженні ми будемо оперувати загальноприйнятим визначенням поняття «безеквівалентна лексика» – «це слова (лексеми), у значенні котрих немає спільних семантичних компонентів (сем) зі словами (лексемами) рідної мови іншого учасника міжкультурної комунікації». Відсутність елемента при зіставленні зумовлює популярність ще одного терміна «лексична лакуна» («порожнеча», «пустота»).

Проте дослідники слушно наголошують на відносному характері такої безеквівалентності. «Говорити про те, чи можна певне слово назвати безеквівалентним, припустимо лише стосовно якоїсь мови. При цьому *нерідко* трапляється, що слово, яке є безеквівалентним порівняно з лексикою мови Б, виявляється повністю еквівалентним у застосуванні до мови В. Це ж справедливо, якщо мати на увазі фоніві слова» [1: 45].

Зокрема при зіставленні української та турецької мови багато слів, які спільні для всіх тюркських народів (подібність мов, спільна історія, спосіб життя, вірування та уявлення), будуть визначені як безеквівалентна лексика для української мови. Саме тому науковці наголошують на приналежності цих лексичних одиниць до певної культури: «Слова, що слугують для вираження понять, є відсутніми в іншій культурі та мові, слова, що відносяться до особливих культурних елементів, тобто до культурних елементів, що характерні лише для культури А і відсутні в культурі Б, а також слова, які не мають перекладу на іншу мову одним словом, не мають еквівалентів за межами мови, до якої вони належать» [2: 53].

Безеквівалентна лексика відображає національно-культурну своєрідність мови, мислення та способу життя певного народу. Цей лексичний пласт наявний в кожній мові і, як правило, становить не більше 6-7% загальної кількості активно вживаних слів [3: 171-172].

До безеквівалентної лексики належать архаїзми, історизми, екзотизми, оніми, фразеологізми, що репрезентують різні тематичні групи.

1. Антропоніми: Хюсейн, Бесіме, Кямрян, Феріде, Неджміє, Мюжгян; зокрема імена відомих людей (письменників, художників, султанів): Хаміт, Фікрет, Намик Кемаль, Ашик Дертлі, Зія Паша.

2. Топоніми: Діарбекир, Ейюб, Таксім, Нішанташи, Текірдаг, Ялова, Бурса, Еренкей, Каргал.

3. Гідроніми: Босфор, Кяатхане.

4. Назви національних страв та напоїв (турецька кухня як невід’ємна частина турецької культури): назви перших та других страв, закуски, десерти (чорба, гюльбешекер, долма, раки, сіміт, дьонери, леблебі, бьореки, айран, шербет, плов, каштани): «*Постійно поринаю у світ високих духовних видінь, усміхаючись уві сні долмі та солодоцям, що їх приготувала тітонька Варвара*» [4: 78] – «*İkide bir gözlerini karayarak kendinden geçiyor; ruhani bir riya içinde Varvar Dudunun dolmalarına, tatlılarına gülmüsiyordu*» [5: 73]; «*Хоч скільки ми нищорили, гюльбешекер не знайшли*» (Гюльбешекер — варення з пелюсток троянд) [6: 338] – «*O kadar bakındık, Gülbeşeker yok!*» [7: 365]. У складі порівнянь («молоко як вода з наргіле»): «*Ех, і смачне ж молоко в нашого Молли! Ваше стамбульське проти нього – як вода з мого наргіле*» [6: 165] – «*Mollanın sütü de süttür hanı. Sizin İstanbul sütleri bunun yanında nargile suyu gibi kalır...*» [7: 178], зіставлень («годувати не молоком, а трояндовим варенням»): «*Доюю моя, може, мати тебе в дитинстві годувала не молоком, а трояндовим варенням*» [6: 296] – «*Kızım, annen sana süt yerine gül reçeli mi emzirdi be?*» [7: 311].

5. Назви національних музичних інструментів (саз, тамбур, зурна, уд та ін.). Після назви подається зноска (музичний інструмент): «*Інколи в казармі Хюсейн загадував анатолійським солдатам грати на сазі...*» (Саз – музичний інструмент) [6: 11] – «*Hüseyin bazen de kıtlada Anadolu neferlere saz çaldırır...*» [7: 15]; «*Ми послали служницю, і вона принесла тамбур*» (Тамбур – шестиструнний музичний інструмент) [6: 314] – «*Hademelerden birini gönderip Şeyh Yusuf Efendiye bir tambur getirttik*» [7: 330].

6. Назви засобів пересування (долмуш – турецькі маршрутні автобуси): «*До того, як ревні чиновники з районних рад почали безжально асфальтувати вулиці, водії міських “долмушів” (маршруток) дуже жалілися на те, як бруківка шкочить їхнім автівкам*» [8: 53-54] – «*Üzerleri gayretkeş belediyelerce acımasızca asfaltla örtülmeden önce arabalarını çok çabuk yıprattığı gerekçesiyle dolmuş ve taksi şoförlerinin müşterilerine sürekli şikayet ederlerdi*» [9: 43].

7. Назви грошових одиниць (нових та старих: ліра, куруш, меджідіє): «*...наказав молодому Ахмедові підійти ближче й, простягаючи п’ять лір...*» [8: 180] – «*... eliyle gel işaretini yapıp, beş lira verdiğini ...*» [9: 130]; «*До мого приїзду стара діва жила на три меджідіє на місяць...*» [4: 49] – «*Ben gelmeden evvel, ayda üç mecidîye ile kın kanaat yaşadığı günlerde...*» [5: 46].

8. Назви адміністративних одиниць та посад, серед них багато слів з пасивної лексики (мутасарриф – начальник округи, вілайет – адміністративна одиниця, назир – міністр, валі – губернатор вілаєта, дефтердар – завідувач фінансової частини вілаєта): «*ІІ чоловік Азиз-бей багато років служив там мутасаррифом*» (зноска Мутасарриф — начальник округи) [6: 69] – «*Kocası olan Aziz eniştemiz senelerden beri oralarda mutasarrıf... (sancak beyi)*» [7: 76]; «*І ось завдяки диплому я зможу працювати вчителькою в якому-небудь вілайеті Анатолії ...*» (Вілайет — адміністративна одиниця: провінція, губернія, округ) [6: 140] – «*Onun sayesinde Anadolu vilayetlerinden birinde bir hocalık alacak...*» [7: 153].

9. Назви релігійних течій, шкіл та духовних посад (медресе – духовна школа, софта – учень медресе, улеми – мусульманські богослови, вчені, вакуфі – майно мусульманських релігійних общин, що склалося з пожертв на справи благодійництва, імами,

дервіші, хафіз – людина, яка на пам'ять знає увесь Коран, кадій – духовний суддя, муфтії – мусульманський богослов): «*Ми знаємо, книги пишуть довговолосі бородаті **улеми***» (*Улеми — мусульманські богослови, вчені*) [6: 133] – «...*bizim bildiğimiz, kitabı saçlı sakallı **ulemalar** yazar*» [7: 145]; «*Там є **вакуфна** школа*» (*Вакуфи — майно мусульманських релігійних общин, що склалося з пожертв на справи благодійництва*) [6: 186] – «*Orada bir **Vakif** Mektebi var*» [7: 199]; «*У Назіфі-ханім є синок. Він у неї **хафіз***» (*Хафіз — людина, яка знає напам'ять весь Коран*) [6: 233] – «*Ebe Hanımın bir **hafız** oğlu varmış*» [7: 248].

10. Назви представників соціальних класів, верств населення, професій: калфа – підмайстер, ашчи-баши – кухар, мюдюр-ефенді – завідувач, рушдіє – перші чотири класи середньої школи в Оттоманській Туреччині, ідадіє – старші класи середньої школи в султанській Туреччині, ебе – повитуха, муавіне – заступниця, хамал – носильник, кол-агаси – військовий чин у султанській армії, наступний після капітана перед майором, чавуш – сержант): «*Дільбер-калфа спробувала вихопити у кухаря ополоник і закричала: — Що ти робиш, **ашчи-баши**?!*» (*Калфа — підмайстер, економка, прислуга. Часто додається до власного імені — як чоловічого, так і жіночого. Ашчи-баши — кухар, букв.: головний кухар*) [6: 120] – «*Dilber **Kalfa** aşçının kepeğine karşı ellerini uzatarak: ‘Ne yapıyorsun **aşçıbaşı** çıldırдың mı?’*» [7: 130]; «*Він тут свого часу був директором ідадіє*» (*Идадіє — старші класи середньої школи в султанській Туреччині*) [6: 172] – «*Burada bir zamanlar idadiye (lise) müdürü idi*» [7: 185].

11. Назви книг, проповідей, оповідок, вчень (Коран, Мевлюд, Ільміхаль): «*Вона відвідувала хворих, читала “**Мевлюд**”, розписувала нареченим обличчя; поїла востаннє помираючих священною водою земзем*» (“*Мевлюд*” – проповідь, що оповідає про народження пророка Мухаммеда. *Земзем* – колодязь у Мецці, воду якого мусульмани вважають цілющою) [6: 200] – «*Mevlitaleri o okur, gelinlerin yüzüne o yazar, sekeratta bulunan hastaların ağzına son zemzem damlasını o akıtır...*» [7: 215].

12. Назви міфічних та демонічних істот (теоніми, міфоніми), казок та імена їхніх персонажів, літературних творів (Мюнкір, Некір, Шахміран, Зебані, газель, пері, Меджнун, Лейла, Чаршамба-кариси, Оджак-анаси, Керем та Асли, театр тіней Карагьоз): «*Інакше життя було б схоже на заплутаний клубок, який так само важко розплутати, як і сюжети наших казок про **Чаршамба-карису** та **Оджак-анаси***» [6: 5] – «*Çünkü o taktirde hayatım – masallardaki meşhur **çarşamba karısı** ve **ocak anasının** hayatı gibi – karmakarışık bir saç kümesi içinde geçecekti*» [7: 10]; «*Раніше я часто з ніжністю і захватом згадував про **Меджнуна**, який пройшов пустелю у пошуках своєї **Лейли***» (*Лейла і Меджнун — імена закоханих; легенда про їхнє кохання, дуже популярна на Сході, лягла в основу поеми “Лейла і Меджнун” великого азербайджанського поета Нізамі (XII ст.)*) [6: 488] – «*Eski zaman masallarının **Leyla**’yı aramak için saharalara düşen **Mecnun**’unu, ara sıra, tatlı bir rikkatle hatırlardım*» [7: 523].

13. Назви одягу (чар шаф, чадра, янтарі, феска, ельдірме, дувак, мінчан, ентарі): «*Позаду мене на садовій лаві сиділа бабуся в своєму незмінному чорному **чаршафі***» (зноска *Чаршаф — покривало мусульманських жінок*) [6: 15] – «*Fakat günün birinde güvercinlinğin kapısı açılınca, kendimi, boyumu bir hayli uzatan yeni siyah **çarşafım**, uzun topuklu iskarpinlerimle sokakta bulunca neye uğradığımı şaşırardım*» [7: 128]; «*Звичайно **Хаджі-калфа** ходив у білому **фартусі**, а сьогодні на ньому було старезне **ентарі**, з роз-*

різками по боках» (Ентарі — вбрання схоже на довгу сорочку, що його носять замість халата) [6: 133] – «Her zaman beyaz bir önlükle dolaşan Hacı Kalfa, bugün arkasına dört reşli bir eski zaman **entarisini** giymiş...» [7: 145]; «Ї сутулі плечі облягало темне **сльдірме** з накидкою, які носять набожні старі» (Сльдірме — жіночий легкий верхній одяг) [6: 201] – «...arkasına ferace biçiminde коуу bir **yeldirme** giymişti» [7: 216].

14. Назви релігійних свят, звичаїв та обрядів (кіна-геджесі, Рамазан, курбан-байран, п'ятниця, день Хизир-Ільяса): «... боролися декілька пар **пехліванів**. Жінки теж влаштували собі **кіна-геджесі**, де читався “Мевлюд”» (Пехліван – борець. Кіна-геджесі – “ніч хни” – урочистий вечір, який влаштовують жінки в день весілля, та частіше за два дні до нього) [6: 236] – «... bir iki **pehlivan** güreştirdiler. Kadınlar arasında da, ayrıca bir **kına gecesi** yapıldı, tevhit okutuldu» [7: 250-251]; «Сьогодні день **Хизир-Ільяса**» (День Хизир-Ільяса – свято першого дня літа) [6: 331] – «Bugün **Hidirellez**» [7: 349].

15. Назви будівель, споруд, приміщень (мінарети, мечеті, джумба, тюрбо, міхраб): «Я побоялася відразу відчинити, пройшла у вітальню і визирнула з **джумби**» (Джумба – вікно в старих турецьких будинках з ґратами, як жалюзі) [6: 324] – «Misafir odasının **cumbasından** uzandım» [7: 340]; «Для стамбульця вид на Босфор, навіть віддалік, – це духовно значуща річ. Саме цим, гадаю, можна пояснити, чому вікна з видом на море схожі на **міхраби**» (Міхраб – молитовна ніша в стіні мечеті, яку вибудовують в напрямку Мекки) [8: 271] – «Boğazi uzaktan da olsa görebilmenin taşıdığı bu manevi anlam yüzünden olsa gerek, İstanbul evlerinde, denizi gören pencere, camilerdeki **mihrabın** ...» [9: 194].

16. Назви тварин та рослин (чинара, гранат, інжир, чаликушу, сарна та ін.): «Зі спритністю мавпи я видерлася на величезну **чинару**, яка росла в нашому саду» [6: 20-21] – «Bir tavutun çevikliğiyle bahçedeki büyük **çınara** tırmandım» [7: 24]; «Та це ж не людина, а **чаликушу**» (Чаликушу – букв. “чагарникова пташка”, королік, дрібний лісовий птах із ряду горобиних) [6: 23] – «*«*Ви çocuk insan değil **çalıkuşu!**» [7: 27].

17. Звертання (ханім, ханім-ефенді, бей-ефенді, ефенді, бей, абла, паша, дади, абладжійм, ходжанім): « – Браво, **ханім**, браво, дочко моя! – вигукнув він» (Ханім – дама, пані, ханім-ефенді – добродійка) [6: 36] – « – Bravo **hanım kızım dedi**» [7: 41]; «I тепер, хоч різниця в літах здавалася з роками все меншою, моє ставлення до неї не змінилось, і я, як і раніше, величала її **абла**» (Абла – старша сестра) [6: 69-70] – «Şimdi farkın daha azalmış olmasına rağmen yine öyle görür ve onu “**abla**” diye çağırım» [7: 76]; « – Пробачте, **бей-ефенді**...» (Бей-ефенді (а також ефенді або ефендім) – пан, добродій) [6: 37] – « – Beni affediniz **beyefendi**...» [7: 41].

18. Назви ігор (кампаджа): «Дівчата метушливо перебігали з місця на місце, наче грали у **кампаджу**...» [4: 74] – «Kızların köşe **kartaca** oyununa benzer telaşlı hareketleri ...» [5: 69].

19. Лайливі слова (мерет): «Ти не Мірат і не Мурат, ти – **мерет**» (Мерет – лайливе слово в турецькій мові, рівнозначне українському “йолоп”) [6: 181] – «...sen, ne Miratsın, ne Murat; ancak bir **meretsin**...» [7: 194].

20. Вітанням (алеїюм селям, селамюм алейкіюм): « – **Селамюм алейкіюм!** – і тільки поглянули на мене» [6: 198] – «“**Selamünaleyküm**” dediler, dik dik bana baktılar» [7: 212].

21. Релігійні кліше (бісмільях, аман): «Ну, доню моя, тепер прочитай “**бісмільях**” і ступи спочатку правою ногою» (“Бісмільях – “Во ім'я Аллаха”) [6: 202] – «Haydi kızım,

besmele çek de evvela sağ ayağını at» [7: 217]; «*Аман, ходжаным, там, унизу, прийшли якісь два ефенді*» (*Аман — о Боже!*) [6: 259] – «*Аман hocanın aşağıya iki efendi geldi»* [7: 275].

22. Прислів'я, приказки, крилаті вислови: «*Кинули жебракові озірок, так йому не сподобалося: кривий, каже, і викинув у канаву. Що розуміє осел у компоті? Намотай мої слова на вус»* [6: 181] – «*Dilenciye hyar verdilerse beğenmemiştir; eğridir diye sokağa atmış. Eşek hoşafian ne anlar? İhtarlarını sem-i itibar kulağına sok»* [7: 195]; «*Зараз вона, як той вареник у сметані плаває»* [6: 173] – «*Şimdi bir eli yağda, bir eli balda»* [7: 186]; «*У турецькій мові є прекрасний вислів “золкою рити криницю”*» [10: 164] – «*Türkçedeki o güzel deyiş “iğneyle kuyu kazmak”, bana sanki yazarlar için söylenmiş gibi gelir»* [11: 12].

23. Вигуки: «*Vah, Хуріе-ханум, vah!»* [6: 167] – «*Vah Huriye Hanım vah!»* [7: 180]; «*Аман, ей, - vah!»* [6: 334] – «*Aman, eyvah!»* [7: 353].

Як бачимо, турецька безеквівалентна лексика – це особлива група слів, що репрезентує різноманітні лексико-тематичні групи як активного, так і пасивного словника турецької мови, представлена самостійними та службовими частинами мови, однокомпонентними та багатоконпонентними за своїм складом одиницями. Турецька безеквівалентна лексика при перекладі на українську мову потребує від перекладача знань про життя, побут, історію, культуру турецького народу. Для адекватного сприйняття тексту українським читачем в більшості випадків потребує коментування, розкриття змісту цих лексичних одиниць.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. В поисках новых путей развития лингвострановедения: концепция речеповеденческих тактик / Е.М.Верещагин, В.Г. Костомаров. – М.: Институт русского языка им. А.С. Пушкина, 1999. – 84с.
2. Верещагин Е. М. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М.: Русский язык, 1976. – 248 с.
3. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти / М.П. Кочерган. – К., 1999. – С. 171 – 172.
4. Гюнтекін Р.Н. Ніч вогню / Решат Нурі Гюнтекін; пер. О.О. Васильченко. – Харків: Фоліо, 2011. – 351 с.
5. Reşat Nuri Güntekin. Ateş gecesi / Reşat Nuri Güntekin. – İstanbul: İnkılap. – 326s.
6. Решат Нурі Гюнтекін. Пташка співуча / Решат Нурі Гюнтекін; пер. В.М. Верховеня. – Харків: “Фоліо”, 2011. – 506с.
7. Reşat Nuri Güntekin. Çalıkuşu / Reşat Nuri Güntekin. – İstanbul: İnkılap, – 541 s.
8. Памук О. Стамбул: Спогади та місто / Памук Орхан; пер. з англ. Ю.В. Григоренко. – Харків: Фоліо, 2011. – 510с.
9. Pamuk O. İstanbul: Hatıralar ve şehir / Pamuk Orhan. – İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003. – 361s.
10. Памук О. Батькова валіза / Орхан Памук; пер. Г. Рог // Всесвіт. – 2007. – №5/6. – С. 163-169.
11. Pamuk O. Babamın bavulu / Orhan Pamuk. – İstanbul: İletişim Yayınları, 2007. – 93s.